

Vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou

STREDNÁ A VÝCHODNÁ EURÓPA
PODZIM 2021
DOC. MAREK RYBÁŘ, PHD.

TUNDMATULE SÕDURILE
НЕИЗВЕСТНОМУ СОЛДАТУ

Dôsledky komunistických režimov

- ČS 1948-1989: cca 280 000 občanov odsúdených z politických dôvodov
- 234 popravených,
- 300 zomrelo vo vyšetrovacej väzbe
- 176 zastrelených na hraniciach
- 88 zahynulo v elektrickom vedení na hraniciach
- Cca 300 000 perzekuovaných v práci/štúdiu

Zákonnosť vs. právny štát 1/5

- Odklon od formálne pozitivistickej koncepcie právneho štátu k pojmu **materiálneho** právneho štátu:
- Štátnu moc chápať primárne v jej vzťahu k najvyšším právnym hodnotám, predovšetkým k **spravodlivosti**
- Inak je pozitivizmus bezbranný proti “bezpráviu vo forme zákona”

Zákonnosť vs. právny štát 2/5

- Predĺženie premlčacích lehot tých politicky motivovaných trestných činov, ktoré boli v ČS páchané v rokoch 1948-1989 aktérmi totalitného režimu
- Ak štát nemal ochotu tieto trestné činy v minulosti stíhať, nemohlo prebiehať ani ich premlčanie
- Pre obdobie rokov 1948-1989 boli premlčacie doby chápané ako fiktívne

Zákonnosť vs. právny štát 3/5

- Iné riešenie by podľa ÚS ČR (1993) znamenalo vystaviť totalitnému režimu osvedčenie právneho štátu
- tým by ÚS spochybnil vlastné poňatie **materiálneho** právneho štátu
- Nešlo o stíhanie činov z rokov 1948-1989 na základe nových skutkových podstát trestných činov

Zákonnosť vs. právny štát 4/5

- Európsky súd pre ľudské práva (2001):
- Demokratické štáty môžu povoliť svojim inštitúciám aplikovať právo z preddemokratického režimu iba takým spôsobom, ktorý je vlastný demokratickému politickému systému
- SRN: osoby politicky zodpovedné za bezprávie pri berlínskom múre sa nemôžu dovolávať ochrany na základe zákazu retroaktivity

Zákonnosť vs. právny štát 5/5

- Takéto konanie (aj jeho právny základ) je totiž v rozpore s ústavnou ochranou ľudských práv v NDR, ako aj medzinárodnými záväzkami NDR v tom čase
- SRN: 160 obžalob na základe týchto rozhodnutí ESLP (napr. stíhanie zločinov strelby na nemecko-nemeckých hraniciach na neozbrojené osoby)

Ústavné princípy a lustrácie 1/3

- Spolkový súd (1996): trestnoprávne postihy osôb politicky zodpovedných za strelbu do ľudí na vnútronemeckých hraniciach sú **ústavné**
- „striktný zásah retroaktivity vychádza z dôvery v trestné zákony demokratického zákonodarcu ...
- takáto dôvera neexistuje tam, kde (by) zákonodarca vylúčil trestnosť ťažkého kriminálneho bezprávia
- a nerešpektuje tak ľudské práva všeobecne uznávané medzinárodným spoločenstvom“

Ústavné princípy a lustrácie 2/3

- Český ústavný súd (2003):
- „ak nemá princíp právnej kontinuity pôsobiť deštruktívne vo vzťahu k českej štátnosti, je treba pri aplikácii starého práva trvať na hodnotovej diskontinuite s ním a reflektovať tento prístup v súdnych rozhodnutiach“

Ústavné princípy a lustrácie 3/3

- konflikt medzi spravodlivosťou a právnou istotou:
- **Radbruchova formula:** rozhodovať v prospech právnej istoty okrem prípadov, keď je rozpor medzi spravodlivosťou a pozitívnym zákonom neúnosný“
- Ide o situácie, kde nie je snaha o spravodlivosť a kde je pri ustanovení pozitívneho práva vedome popieraná rovnosť ako základ spravodlivosti

Lustrácie: Téma stále živá 1/2

- Aktuálnosť témy v období zmeny režimu aj po takmer dvoch desaťročiach:
- Premiérsky post v ČR od roku 2017 (Babiš)
- 2006-2009: poľský arcibiskup Stanislav Wielgus rezignoval v 2007 kvôli spolupráci
- rozhodnutie maďarského súdu o dosahu lustračného zákona aj na predstaviteľov cirkví
- spolupráca bývalého maďarského premiéra P. Medgyessyho (2002-2004) s tajnou službou

Lustrácie: Téma stále živá 2/2

- Postoj k bývalému režimu zahŕňa nielen lustrácie, aktuálny nielen v SVE:
- Dedičstvo vojenských diktatúr (Chile, Južná Kórea, Argentína)
- Dedičstvo občianskych vojen (Rwanda, Sierra Leone)
- Denacifikácia a nový záujem Nemcov o minulosť, Južná Afrika po apartheide
- Huntington: „problém mučiteľa“

Aké vyrovnávanie sa s minulosťou?

- Súdenie a trestanie kriminálnych činov
- ale ako sa postaviť k tým ktorí „without being guilty, cannot be called innocent?“ (Nanda, 1998)
- Zákaz prístupu určitých osôb do niektorých funkcií
- Zverejnenie aktivít agentov bývalej tajnej polície
- Snahy o odškodnenie obetí (reštitúcie, finančné kompenzácie)

Argumenty v prospech lustrácií

- Krehkosť nových demokracií a potreba ochrániť ich pred skompromitovanými aktérmi z minulosti
- Zverejnenie spolupracovníkov tajnej polície, aby neboli vydierateľní v nových funkciách
- Potreba poznať minulosť kvôli posilneniu transparentnosti politického života

Liberálne pohľady na tému 1/3

- Bruce Ackerman (1992):
- Paradox porevolučnej situácie: počiatočná veľká morálna autorita revolučných lídrov kontrastovala s nedostatkom organizačných kapacít potrebnými na spracovanie informácií o zločinoch minulosti (NDR – výnimka)
- Liberálny konštitucionalizmus vs. korekčná spravodlivosť

Liberálne pohľady na tému 2/3

- Zničiť všetky dáta tajnej polície o spolupracovníkoch, pretože:
- Držitelia moci v pokušení vydierať politických oponentov
- Riziko zahltenia súdov mohutnou agendou dekomunizácie
- Údaje tajnej polície zveličené, neúplné alebo klamlivé
- Používať údaje zhromaždené na nemorálne účely je morálne a eticky chybné

Liberalne pohľady na tému 3/3

- Majetkové reštitúcie – prečo vyzdvihovať (a odškodňovať) len jednu z mnohých foriem nespravodlivosti?
- Návrh zriadiť z privatizačných zdrojov fondy na odškodnenie väčšieho okruhu poškodených

Lustrácie – ako?

- Legislatíva prijatá vo viacerých štátoch (NDR, ČR, Maď, Poľ, SR, Bul, Alb, Lit,)
- ale len v prvých štyroch išlo o funkčné (efektívne) zákonné mechanizmy
- NDR: lustrácie zakotvené už v zlučovacej zmluve
- ČSFR –1991 – po rozdelení štátu sa legislatíva na Slovensku fakticky neuplatňovala, naopak v ČR došlo k uplatneniu aj predlžovaniu platnosti zákona

Česká republika

- ČR 1991: automatické vylúčenie vedomých spolupracovníkov ŠtB a vysokých predstaviteľov KSČ z viacerých verejných funkcií
- netýka sa ministrov, poslancov, prezidenta, ...
- otázka zákazu prístupu k voleným funkciám

Maďarsko

- MAĎ 1994: v prípade pozitívnej lustrácie možnosť odstúpiť, inak zverejnenie v zbierke zákonov
- Rozsah lustrovaných postov sa menil so straníckymi zmenami vo vláde
- Fidesz – viac postov
- MSzP – menej postov

Poľsko

- Mazowiecki: snaha o „hrubú čiaru“, neskôr Olszewského vláda v 1991 nechala preverovať niektorých poslancov – pád vlády
- „divoké lustrácie“
- 1995 podozrenia Oleksyho spolupráce s KGB, prijatie lustračného zákona v roku 1997
- následná zmena vláda viedla k zmenám v rozsahu pôsobnosti lustrácií

Lustračný princíp – prečo? 1/2

- Huntington (1990): revolúcia vedie k lustráciám, reforma nie (NDR a Rum ako kandidáti na silné lustračné mechanizmy)
- Moran (1994): represívnosť režimu povedie k lustráciám, liberalizujúce komunistické režimy nepovedú k lustráciám
- Welsh (1996). Represívny komunizmus a víťazstvo nekomunistov v zakladajúcich voľbách povedú k lustráciám
- dynamika vývoja po r. 1990?

Lustračný princíp – prečo? 2/2

- Poľsko, Maďarsko, ČR (Williams et al 2005):
- Lustrácie ako súčasť redefinície pravice?
- OF a KSČ 1991, ODS a ČSSD 2000 (predĺženie platnosti lustrácií)
- Zjednocovanie pravice v Poľsku 1997, súboj Antal vs. radikálnejšia pravica 1990-1994 v Maďarsku
- Konečná verzia lustrácií: „stredná cesta“ názorov na riešenia v parlamentoch

Politika národnej pamäte

- S odstupom času posun od vyrovnávania sa s minulosťou k otázke formovania spoločnej národnej pamäte
- Ako sa politici pokúšajú formovať spoločnosť propagovaním určitej verzie národných dejín
- Zákony, ktoré zakazujú popieranie alebo bagatelizovanie určitých historických udalostí a procesov, napr.
- Zločiny komunizmu a nacizmu (POL, CZE, SLO, LAT)
- Symboly politických režimov (komunistické, nacistické)
- 2018: Poľsko zakázalo akékoľvek zmienky o účasti poľského ľudu, národa alebo štátu na nacistických vojnových zločinoch

Inštitúty národnej pamäte (INP)

- Nemecko, Polsko, Slovensko, Česko (zmena názvu) a ďalšie
- spravujú archívy represívnych zložiek bývalého režimu, často jednoducho prístupné verejnosti
- časté sú jasné väzby ich predstaviteľov na politické strany a volených politických predstaviteľov
- kontrast medzi INP a Výbormi pravdy a uzmierenia:
- INP nemajú primárne za cieľ deliberáciu a komunikáciu obetí a páchatel'ov
- INP sú ovplyvnené lokálnym kontextom a sú citlivé na zmeny politických aktérov a mocenských pomerov
- časté boli situácie, že umiernení predstavitelia INP z prvého obdobia nahradení ľuďmi s priamou väzbou na vládnuce politické strany, ktorých hlavným cieľom bola stigmatizácia oponentov (POL, SVK)